

פראנסיס סטון: נוכחותו של התנ"ך ב"חיפוש הזמן האבוד"

ג'ורג' פיינטר בביוגרפיה של פרוסט, השנים הראשונות, כותב על "למדנותו [של פרוסט] באיקונוגרפיה הנוצרית", ומצטט מפי לואי פ'ור, היא מרת גוא'ו, כאילו אמרה "שהוא [פרוסט] גילה בקיאות חריפה ומעולה בבעיות הקשות ביותר של הפילוסופיה והפרשנות הדתית" (ע' 273). בכרך אלברטין שנעלמה כותב פרוסט שפל הדתות דומות (ב, 127) ואין הוא גותן לבו שום יסוד לחשוב שאין פיו ולבו שווים. הוא היה ילוד גישואי-תערובת: מצד אביו היה קאתולי ונתגדל בחיק הכנסייה; משפחת אמו היתה יהודית. לא הוא ולא אמו לא נהגו כמצוות דתם, אבל רקעו אכן הקנה לו השקפה רחבה יותר על הדת.

ספרי התנ"ך מקודשים ליהודים ולנוצרים כאחד; לגבי פרוסט היתה משמעות ממשית לברית הישנה והחדשה כאחת. יכולים אנו להניח כי למד את הביבליה במסגרת חינוכו הדתי, ויודעים אנו כי השתמש בה כאשר עבד על תרגום הביבליה של אמיין לג'וז' ראסקין. אך אם ניטול את הספר הראשון בברית הישנה, זה הקרוי "בראשית", וניטול את החלק הראשון של חיפוש הזמן האבוד, הקרוי ה"אוברטורה" במהדורת "מודרן לייבררי" באנגלית, נשים אותם זה בצד זה ונשווה את השנים, הרי הקבלה מדהימה מופיעה לעינינו. מתגלה דפוס מוגדר של חפיפה בין רעיונות המופיעים בשתי היצירות. נראה הדבר שפרוסט ניגש לברוא את היקום מחדש, כמו שעשה אלסטיר, לדבריו: "אם ברא אלוהים-האב דברים בתו' להם בשמות, הרי בקחתו את שמותיהם מהם או בקראו להם שמות אחרים ברא אותם אלסטיר מחדש" (העלמות הפורחות, ב, 187). בדפים אלה אומר אני להדגים את ההקבלה הבסיסית בין הדפים הראשונים של החיפוש לפסוקי ספר בראשית.

"בראשית ברא אלוהים את השמיים ואת הארץ. והארץ היתה תוהו ובוהו וחושך על-פני תהום".

בראשית

א, 1

ה"אני" של פרוסט, המספר, נמצא נסחף בתוך חלום-בהקיץ. "האוברטורה" פותחת בכך שהוא מנסה לאתר את עצמו במקום ממשי ובר-זיהוי יותר עלי-אדמות. הוא גם מחפש זהות: "דומה היה כאילו אני עצמי נעשיתי הגושא של ספרי" – ומיד הכנסייה, אותו מוסד המנפנף באפשרות של גן-עדן לבני-האדם, נקראת בשם, נבראת כביכול. המספר, המרחף בחלל ובזמן, עדיין לא נקרא בשם וכמעט אינו קיים, והוא נמצא שרוי בחשכה בת-בלי-פשר, חשכה כה שלמה המכסה את השכל.

א, 3 "ניאמר אלוהים, יהי אור". המספר, שפוחותיו צנועים יותר, מדליק גפרור. בדמיונו הוא מצייר לו איזה הלך, דרוך-מנוחה וחולה, הממתין בדאגה לעלות-השחר, שאור-הגז מתחלף לו בטעות באור-היום. "הו, שמחת-שמחות! בוקר הוא". יש אור.

א, 4 עתה הבדיל "אלוהים בין האור ובין החושך. ניקרא אלוהים לאור יום ולחושך קרא לילה". ההלך, שעמד על טעותו, נוכח עתה לדעת כי חצות היא ולא בוקר: הוא מימש את היום ואת הלילה.

המספר, ההולך בדרכו של ריבון-העולמים, בורא את עולמו, העולם של קומברה ופאריז. לגביו, כמעט כל היקום שבנודע שוכן בתוך גבולותיהם של שני המקומות האלה. הוא מתחיל בבריאתו בקטנות על-ידי שהוא חוזר ומרכיב את החדרים אשר ידע שם. הואיל ובראש-וראשונה היה פרוסט מעוניין בבני-אדם ובהתנהגותם, אנו עוקפים את בריאת העופות והחיות והצמחים על-ידי אלוהים ומגיעים אל מרכז-החשיבות ברומן-האדם. אלוהים אמר, "נעשה אדם בצלמנו, כדמותנו".

א, 26 המספר מתחיל לפעול כיצור-אנוש והוא מתחיל לנצל את הדבר המבדילו מבעלי-החיים—את מוחו. הוא חושב, משמע הוא קיים. והוא עוצב בידי המחבר בצלמו, צלמו של מרסל פרוסט, שאת זהותו הוא לובש לעתים קרובות כל-כך. עתה מוציא פרוסט את הדמות שלו מילדות של אימים לגברות, וזאת הוא עושה באותה מהירות בה עוברים ימיהם של בני-אדם בהשוואה ליום-אלוהים.

א, 27 "זכר ונקבה ברא אותם". חנה גם היא קמה לחיים על דפיו של פרוסט: "ופעמים, ממש כמו שנבראה חנה מצלע של אדם, כך גם היתה אשה צצה ובאה לעולם בעודי ישן, ילודת איזו מועקה בתנוחת אברי". עכשיו אלוהים מצווה על אדם וחיה לפרות ולרבות; המספר עומד להיענות: "יציר התשוקה שקרוב הייתי לספקה"—אך נגזר עליו שיהיה חסוך-בנים, והוא מקיץ ומוצא כי חיה זו רק חלום היתה.

ב, 2 הארץ נבראה ולאדם ניתן לרדות בכל החי. כאשר הביט סביבו דומה היה שהוא מרוצה. המחבר, אשר אך לא מכבר בא לעולם, "היתה לו רק תחושת-קיום היולית ביותר". הוא מנסה להתעשת "על-מנת להרכיב בהדרגה את רכיבי האני (שלו)". לפי הרגשתו הריהו במרכז, ונראה כאילו סביבו סובב הכל: "דברים, מקומות, שנים". כשהוא נמצא במיטה—במנוחה—סוקר המספר את חייו ומפשפש בזכרונו אחר הישגיו מלשעבר, בדומה לאלוהים אשר ביום השביעי כילה את מלאכתו וסקר את מעשה-ידיו. בעת-ובעונה-אחת הוא בורא ונברא, אלוהים ואדם אחד הם: צלם-אלוהים הוא צלם האדם.

התנ"ך מוסר סקירה כללית חטופה על מפעלות השבוע הקודם. המספר, בנסותו לעשות דרכו בתוך "מאות-שנים של ציביליזציה", מוצא כי הזכרון

בא לעזרתו; זכר מה שהיה קרוי בפינו "היסטוריה", והיסטוריה היא זה הנרשמת בתנ"ך ובחיפוש.

ב 8 "ויטע יהוה-אלוהים גן בעדן... וישם שם את האדם אשר יצר". והוא הצמיח שם מן האדמה "כל עץ נחמד למרעה... ועץ החיים... ועץ הדעת". ונהר היה יוצא מעדן להשקות את הגן, והיה רק חוק אחד שצריך להישמע לו: "מעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו".

ב 17 בזכרוננו חוזר המספר אל גני קומברה וטאנסונוויל. שם, על מימי הנהר ויוון, צמחו העצים בשבילו. גולו וסיפורו על הרע העמידו את העלם בפני "מצפוננו שלו", כלי שאי-אפשר-בלעדיו להבחנה בין טוב לרע. כאשר תר אלוהים אחר בת-לוויה לאדם, ברא לו אשה; המספר מצא במצפוננו עזר מועיל יותר. עם זאת כותב פרוסט על הורי-ההורים וההורים כדי למלא את הצורך ב"איש ואשה" שבתנ"ך, ובמסגרת אותם נישואים שזוגותיהם אכן דבקים זה אל זה ימצאו העצב והפאב החזויים.

ב 1 גן זה אף הוא יש בו נחשים משלו. הורי-ההורים מתווכחים על שתיית יי"ש, ההורים על דרכי גידולו של ילד, ואילו הילד עצמו הוא פחדן הרץ להתיצב מול "התולעת הרעה" שלו "בחדר קטן... המכוון לשימוש מיוחד יותר ושפל יותר". כאן העצים מתבוננים בו מבעד לחלון פתוח בעודו מאונן. טעמו של זה התפוח מעלה ידיעת-בשרים מסוג מיוחד ובצורה עקרה. בספרו הקודם, נגד סנט-בון, כתב פרוסט גירסה אחרת של פרשה זו אשר בה הגיבור, בראותו את שובל הזרע מתנוצץ על עלי העץ, זוכר את "הפרי האסור על עץ-הדעת" (ע' 31). בחיפוש לא פירש פרוסט כל-כך את עמדתו, אך נאמר לנו כי המספר חסר סגולה אחת נחוצה ביותר שבכוחה יוכל לעמוד בפני הרע ולהוסיף וליהנות מחסד האלוהים: הוא סובל מחסרון כוח-הרצון. אדם וחיה נוגעו באותו חולי. הנחש הצליח לפתותה באותה קלות בה פיתתה היא את אדם.

ב 12 "ויאמר האדם, 'האשה אשר נתתה עמדי היא נתנה לי מן העץ נאכל'". לגבי המספר כמו גם לגבי פרוסט, אולי ראוי היה לשנות משפט זה לאמור "האשה אשר לה נתתני", כי מסתבר ביותר שהרצון לאמת פסוק זה קיים היה בחלומות הילד חולה-האהבה של החיפוש, שסימל את הדמות ואת המחבר כאחד. הילד הזה רצה באשה לעצמו.

במאבק לזכות בנשיקתה של אמו טעם המספר מטעמו של אותו פרי אסור. "נפשי יצאה לקרוא לה שתחזור, לומר אליה 'נשקיני אך עוד הפעם', אך ידעתי כי אז מיד יביעו פניה מורת-רוח, כי הוויתור שוויתרה לעליבותי ולסערת-נפשי בקרבה אלי בנשיקה זו של שלום היתה מרגיזה את אבי תמיד". ובערבים, כאשר ישבה המשפחה בגן "תחת עץ-הערמון הגדול" ונכנס איש זר, לא הורשתה האם לעלות אל בנה ולהביא את עצמה מתנה. אדוני הבית אסרו זאת; אלוהים היה מתבונן; החוק אסר זאת.

כאשר עלתה האם מתחת לעץ אשר בגן אל הילד הפוכה, את ה"אני" האמיתי שלה נשאה בנשיקתה. אשר לילד, הוא ניצב כמתריס ומתגרה בין הבעל והאשה. הוא לקח את האשה שאיננה שלו על-פי דין אל חדר-משכבו; לימים עתיד היה להודות שהמעשה לא נעשה מתוך תמימות גמורה. הפוונה היתה אמיתית, ועונש חייב היה לבוא על תשוקה זו שבגילוי-עריות.

15 ג "ואיבה אשית בינך ובין האשה". והאם והאב ישנו בנפרד בגלל ילדם; הוא קרא תגר על שניהם כדי להשיג את מטרותיו שלו.

16 ג "ואל אישך תשוקתך, והוא ימשול בך". האם ביקשה לציית לבעלה, ולכן, אף שלא היתה שלמה עם פקודותיו להישאר בלילה בחדר בנה, נשארה. התורים שגו. האב נכנע, בבלי-דעת, מתוך חמלה, אבל האם, שידעה על המשגה, אשמה יותר מפני שידעה שעושה היא דבר רע. חנה היא האשמה.

17 ג "בעצבון תאכלנה [מן האדמה] כל ימי-חיך; וקוץ ודרדר תצמיח לך". המספר סבל כל ימי-חייו, קול הדמעות הללו בנשירתן היה מנסר והולך משנה לשנה, והוא בילה את ימי-חייו בשקידה על הדעת כאשר צווה, אבל בסופו של דבר, אולי בגלל "הקוץ והדרדר", צפה ועלתה עבודה זו של כפרת-עוונות.

17 ג כמבוגר נאבק פרוסט נגד סגור קשריו המשפחתיים. המוות הוא אשר הביא את החירות אשר דימה לרצות בה; הקשרים הגשמיים לא היו עוד, אך התלות הרגשית שלו לא בטלה מעולם. המספר מנסה להשתחרר מאמו בפרשה הוונציאנית. היא מגיחה לו לבחור אם יתלווה אליה הביתה או לא. סיבוכי אהבתו אליה הכריעוהו ומשכו אותו חסר-ישע אל צדה. כל ימי-חייו היה קשור אל האשה הזאת, שהנחילתו את התענוגות הגדולים ביותר ואת הכאב העז ביותר.

18 ג "ארורה האדמה בעבורך". כאשר שארל סוואן נכנס לגן של הדודה ליאנזי והוא מביא אתו את אחת ה"דרכים" שגזירה היא על המספר ללכת בהן, התוצאה המיידית היא שנשללת מן הנער בשיקתה של אמו; העתיד מביא לידי פגישתו עם ז'ילברט ואלברטין. כל הפרשיות האלו גורמות סבל, צערן מרובה מהנאתן. אלה הם "הקוץ והדרדר" המעטרים את ראשו של המספר, ההוגה בשעות הייסורים העתידות לבוא משך הלילה הארוך של עינויי-בדידות. בני-המשפחה מתאספים "לאכול את לחמם" והנער החושש מתכנן בדאגה איך יטול בזהירות את נשיקת-הלילה הטוב היחידה שתורשה לו. כאשר משלחים אותו בלעדית, מיטתו נראית לו בחינת קבר והוא שוכב בה כשהוא עטוף תכריך-סדין כמי שמת ונקבר. דומה הדבר ל"שובך אל האדמה כי ממנה לוקחת".

22 ג "הן האדם היה כאחד ממנו, לדעת טוב ורע".

23 ג "וישלחתו יהוה-אלוהים מגן-עדן". המספר מודיע סתמית כי "התעורר

למרוד". הוא משדל את פראנסואז לנהוג בניגוד לפללים שהיא מדקדקת בהם כל-כך ומפתה אותה שתקח את הפתק שלו אל אמא לעת ארוחת-הערב. פרוסט מספר לנו כי רב המשותף בין המספר ובין סוואן: שניהם מקריבים למען אהבת אשה. ושניהם חייבים לעזוב את הגן; הם עוזבים אותו מפני שכך הם בוחרים לעשות: "הנה, פרץ בחומה, ועברנו", מהרהר המספר.

ג, 24 "ניגרש את האדם". המספר גמר אומר להשיג את מבוקשו ולכן "החליט לבשקה בכל מחיר, אפילו מובטח לו כי יסור חינו". הוא ממתין לאמו ליה החלון הפתוח והוא חש ברעוד עלה של עץ-הערמון. ידועה לו גם חומרת המצב: שלח ישלחו אותו. הוא יודע כי חטא הוא חוטא, אבל "יותר מדי הרחיק לכת בדרך המוליכה להגשמת המשאלה הזאת ושוב אינו יכול לחזור בו".

ד, 1 "והאדם ידע את חנה אשתו". ואצל פרוסט – "אבי ואמי נשארו לבדם וישבו רגע; אחר-כך אמר אבי, 'אם כן, האם נעלה לישון?' – 'כרצונך, יקירי...'
ד, 1 "נתהר נתלד את קין..."
ד, 2 "ותוסף ללדת את אחיו את הבל".

אך בחיפוש אין בשום מקום זכר לאח צעיר יותר. רובר דה סן-לו קרוי על שם אחיו של פרוסט, אבל רובר היה שמם של כמה וכמה מידידיו הקרובים של פרוסט – רובר דרייפוס, רובר דה-בני, רובר דה-מונטסקין, והיה גם פלוני לואי דה-רובר. על סן-לו מדובר בחינת רע-כאח אבל רק במסגרת של ידידות. אם נמשך אליו המספר הרי בפירוש אין הוא נמשך כאח.

סוואן הוא מה שייקרא בדיבור המודרני אח-בנפש, אבל נתיחד לו תפקיד מסוג אבהי יותר. כל הראיות שבידינו מתבטאות בהיעדר ראיות והן מסתכיימות בהתעלמות גמורה מאח כלשהו. הדבר מזרה אל החזרה על מעשה קין והבל. "ניקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו". די היה בכך שפרוסט לא הכניס לרומן שלו את אחיו הצעיר ממנו. אפשר גם אפשר שאלוהים ישאל היכן אחיו ומרסל פרוסט יוכל לענות כי אין הוא שומר אחיו. גדול כוחו של המוות להשתיק, אך על-פי השתיקה בחיפוש נגזלה מרובר פרוסט הזדמנות לחיי-אלמוות. היתה זו בחירה במחשבה-תחילה מצד פרוסט, שפן בכתיבה הקודמת, "נגד סנט-בוו", יש כמה וכמה פרשיות שבהן רובר מתואר ונקרא בשמו כאח הצעיר. לימים, כשחזר פרוסט וכתב את הדברים בשביל החיפוש, נתן את כל החלקים והתפקידים למספר. לדעתי, מתקבל מאד על הדעת שהתנ"ך אחראי להשמטה זו.

תכנית-המיתאר של פרוסט עמדה לו יפה, כי המספר, המהלך ועובר בסיפור-המעשה כבן-יחיד, ריכז את העלילה סביב עצמו ומיקוד זה של תשומת-הלב מחזק את השטף של הרצאת-הדברים. קרוב לוודאי שפרוסט

חש רגש-קירבה אל קין ויחסי-הקנאה בין האחים המקראיים ביטאו במשהו את רגשותיו. עצם העובדה שהאם אשר העריץ ילדה ילד שגוי היא כשלעצמה ודאי היתה מקור לקנאה. כאן, ברומן שלו, בהיות לו דבר האלוהים עצמו למורה-דרך, אפשר היה למחות שם וכך למחוק-באיוו צורה עדינה-את קיומו של הבל הצעיר.

פרוסט גורש מגן-העדן שלו: אילייה נאסרה עליו בגלל מחלת-הקצרת שלו. ואז, בדומה לקין, קם ובנה לו עיר חדשה. בני-משפחתו, ידידים ומכרים מאכלסים את הרומן שלו. צאצאיו היו יצירי הנפש ולא ילדי הגוף. במקום שם ידע קין את אשתו השאיר המספר בלילה השחור ההוא את אמה בחדרו. ככל הידוע לנו, מעולם לא לקח אשה. הספר הפך להיות הפל.

אם ספר-בראשית פותח את החיפוש, דומה כי ספר-החזיון שבפריית החדשה מסיים אותו. בעיר פאריז תחת ההרעשה הגרמנית מתגלגלים הדי החזון האפוקליפטי של יוחנן המטביל. היא העיר האהובה והמכותרת שאש מומטרת עליה. שארליס הוא "השד והשטן... כרוכים יחד". רבים החללים, כאשר כתב גם פרוסט בספרו. הוא תיאר את המהדורה הצרפתית של "רכי הלב ואשר אינם מאמינים והמגועלים והמרצחים והוונים והמ-כשפים ועובדי-האלילים וכל המשקרים", גם הם מוצאים להם מיתה שגנה באגם-האש של פרוסט. העיר החדשה, שורש ונצר לדוד, ואורו של עולם-את כל אלה אפשר למצוא במלים של שני הספרים. כך היה הדבר לגבי יוחנן וכך היה לגבי מרסל פרוסט, שראה את האפשרות לחיי-נצח ביצירת-האמנות.

כלום הלך פרוסט בעקבות הביבליה בכל היצירה אשר כתב? או שמא היה הדבר כמו בפסוק 13 של פרק כב בחזון יוחנן: "אני האלף והת"ו, הראש והסוף, הראשון והאחרון". כלום רק שיכתב את ספר בראשית ואת חזון-יוחנן? אדילי קינג הביאה כמה חליפות-מכתבים בספר שלה פרוסט אך היא הגיעה למסקנה שאין סדר מסוים, אין סדר נראה-לעין. אין להכחיש כי הרבה מן התנ"ך משוקע כאן. ברור כי יש צורך לבדוק בדיקה מפורטת ומדוקדקת יותר את המבנה של בחיפוש הזמן האבוד מתוך התיחסות לספרי הברית הישנה והחדשה. אני מאמין כי עיון כזה יצביע על נאמנות כללית לרצף ולומדי פרוסט ימצאו בו ענין רב.

ד, 17

חזיון

ב, 9

ב, 3

בא, 8

ביבליוגרפיה

- King, Adele. Proust. Edinburgh : Oliver and Boyd, 1968.
 Painter, George D. Proust : The Early Years. United States of America : Little, Brown and Company, 1959.
 Proust, Marcel. "Contre Sainte-Beuve". Marcel Proust, On Art and Literature, 1896—1919. trans. Sylvia Townsend Warner. Meridian Books, 1958.